PIOTRYSEUSZ

CZERWIEC–WRZESIEŃ (PORA SUCHA)

Andy równikowe: Ekwador i południe Kolumbii

Przewodnik po trasie

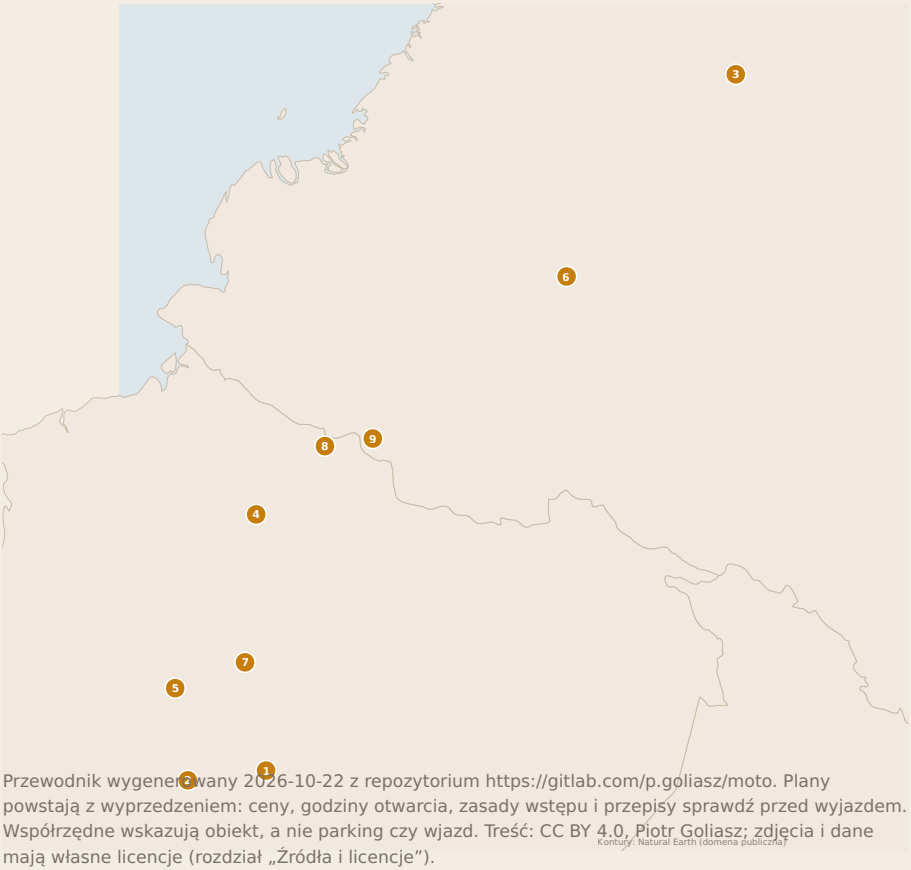

Przewodnik wygenerowany 2026-10-22 z repozytorium https://gitlab.com/p.goliasz/moto. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Pomysł · miejsca: 9

Spis treści

Punkty 3
Język w podróży 24
Źródła i licencje 27

Punkty

TUNGURAHUA (EKWADOR) · OPCJA

1 Baños i Ruta de las Cascadas: Pailón del Diablo

Fot. Krosto, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wodospad, przyroda, droga motocyklowa, miasteczko
Czas	1–2 dni z noclegiem w Baños
Wstęp	płatne wejścia na ścieżki przy wodospadach [ceny do sprawdzenia]
Baños	ok. 1820 m n.p.m., ok. 14 tys. mieszkańców (2022)
Tungurahua	5023 m n.p.m., erupcje 1999–2016
Droga	Baños – Puyo ok. 61 km, prawie 1000 m w dół wąwozem Pastazy
Pailón del Diablo	ok. 80 m wysokości, ok. 20 km od Baños

O MIEJSCU

Baños de Agua Santa leży na ok. 1820 m, na północnym podnóżu wulkanu Tungurahua, w miejscu, gdzie Andy urywają się ku Amazonii. To ostatnie miasto w górach przed nizinami dorzecza Amazonki i jedno z najcieplejszych miejsc na tej trasie: w dzień ok. 21–23°C, w nocy ok. 12–13°C przez cały rok. Nazwę dały mu gorące źródła, którym przypisuje się właściwości lecznicze, a druga część, „Agua Santa”, nawiązuje do Matki Boskiej, która według miejscowych katolików ukazała się przy jednym z wodospadów; jej figura, Virgen de Agua Santa, stoi w głównym kościele miasta.

Tungurahua (5023 m; nazwę tłumaczy się z keczua jako „gardło ognia”) przez prawie dwie dekady trzymał miasto w napięciu. W październiku 1999 r. wznowiona aktywność i opady popiołu zmusiły do ewakuacji Baños i okolic na kilka tygodni. W sierpniu 2006 r. spływy piroklastyczne

zabiły co najmniej pięć osób i zniszczyły przysiółki i drogi na zboczach. Cykl erupcji trwał z przerwami do 2016 r.; od tamtej pory wulkan jest spokojniejszy, ale monitorowany.

Z Baños droga do Puyo schodzi wąwozem rzeki Pastaza: ok. 61 km i prawie 1000 m w dół, z tunelami na nowej trasie i starą drogą obok, nad kanionem. To Ruta de las Cascadas, droga wodospadów; w okolicy Baños jest ich ponad 60. Pierwszy za miastem jest Agoyán, a na końcu najpopularniejszego odcinka, przy wsi Río Verde, leży Pailón del Diablo, „Kocioł Diabła”: ok. 80 m spadającej wody, która wpada do skalnego kotła o głębokości ok. 20 m. Nad wąwozem kursują tarabitas, wagoniki na linach. Im niżej, tym cieplej i wilgotniej; w Puyo, na ok. 950 m, jest już ok. 25–27°C w dzień.

NA MIEJSCU

- Pailón del Diablo: ścieżka w dół wąwozu do wodospadu i mostek nad rzeką z widokiem na kocioł [trasy i opłaty do sprawdzenia].
- Przejazd Ruta de las Cascadas starą drogą wzdłuż Pastazy, z postojami przy kolejnych wodospadach i tarabitach.
- Gorące źródła w Baños po dniu w siodle.

Praktycznie

- To strona wschodnia Andów: tu pada najwięcej właśnie w środku pory suchej w górach. W Baños średnio ok. 190 mm w lipcu wobec ok. 66 mm w listopadzie, a w Puyo pada mocno przez cały rok. Mokra nawierzchnia, błoto i spadające kamienie w wąwozie.
- W tunelach ruch ciężarówek i autobusów; stara droga jest węższa, ale spokojniejsza [który odcinek jest otwarty – do sprawdzenia].
- Stan Tungurahua i ewentualne ostrzeżenia sprawdzić przed wyjazdem w komunikatach Instytutu Geofizycznego (IG-EPN).
- Paliwo w Baños i Puyo; noclegi w Baños.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ba%C3%B1os_de_Agua_Santa, en.wikipedia.org/wiki/Tungurahua, es.wikipedia.org/wiki/Pail%C3%B3n_del_Diablo, www.moon.com/travel/trip-ideas/the-waterfall-...

-1.40426, -78.29702 (wikidata:Q5755929)

2

CHIMBORAZO I BOLÍVAR (EKWADOR) · OPCJA

Chimborazo: najdalej od środka Ziemi

Fot. Eduardo Navas, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	gory, przyroda, droga motocyklowa
Czas	pół dnia z przejazdem przez rezerwat
Wstęp	rezerwat fauny Chimborazo; opłaty i godziny [do sprawdzenia]
Wys.	6263 m n.p.m. (najwyższy szczyt Ekwadoru)
Od środka Ziemi	ok. 6384,4 km, o ok. 2,1 km dalej niż Mount Everest
Pierwsze wejście	1880-01-04, Edward Whymper z Jean-Antoine'em i Louisem Carrelami
Rezerwat	od 1987 r., ok. 58,5 tys. ha; wikunie od 1988 r.

O MIEJSCU

Chimborazo, uśpiony wulkan pokryty lodowcem, ma 6263 m i jest najwyższą górą Ekwadoru. Jest jednak rekordzistą w innej kategorii: bo Ziemia jest spłaszczona przy biegunach i wybrzuszona na równiku, a Chimborazo leży zaledwie ok. jednego stopnia na południe od równika, jego szczyt jest najdalej od środka Ziemi ze wszystkich punktów na jej powierzchni, ok. 6384,4 km. To o ok. 2,1 km więcej niż wierzchołek Mount Everestu, choć Everest jest nad poziomem morza o ponad 2,5 km wyższy. Ostatnia erupcja była ok. 550 r. n.e. (± 150 lat).

Przez długi czas Chimborazo uważano za najwyższą górę świata, a próby wejścia na niego stały się częścią historii nauki. W czerwcu 1802 r. Alexander von Humboldt z Aimé Bonplandem i Ekwadorczykiem Carlosem Montúfarem doszedł do ok. 5875 m, wyżej niż wcześniej jakikolwiek Europejczyk, i zawrócił z powodu choroby wysokościowej. Doświadczenia z tej wyprawy posłużyły mu do rysunku pięter roślinności

na zboczu wulkanu, jednego z najsłynniejszych obrazów w historii geografii. Szczyt zdobył dopiero 4 stycznia 1880 r. Anglik Edward Whymper z włoskimi przewodnikami Jean-Antoine'em i Louisem Carrelami. Ponieważ wielu w to wątpiło, w tym samym roku wszedł drugi raz, inną drogą, z Ekwadorczykami Davidem Beltránem i Franciskiem Campañą. Simón Bolívar napisał o górze utwór poetycki „Mi delirio sobre el Chimborazo” („Moje majaczenie na Chimborazo”).

Lodowiec Chimborazo zasila w wodę prowincje Bolívar i Chimborazo, a przez stulecia był też źródłem lodu. Hieleros, lodziarze z wiosek u stóp góry, wyrąbywali bloki lodu wysoko na zboczu i znosili je na targi w Riobambie i Guarandzie, a dawniej aż do miast na nizinie nadbrzeżnej. Ostatni z nich, Baltazar Ushca, stał się postacią znaną w całym kraju; zmarł 11 października 2024 r. w wieku 80 lat, a jego dzieci nie zamierzają kontynuować tego zajęcia. Wokół wulkanu rozciąga się rezerwat fauny Chimborazo (od 1987 r., ok. 58,5 tys. ha), do którego w 1988 r. sprowadzono z Chile i Peru wikunie, a w 1993 r. kolejne z Boliwii. Dziś pasą się na wyżynach rezerwatu, obok lam i alpak.

NA MIEJSCU

- Drogą przez rezerwat do schroniska Carrel (ok. 4850 m), dostępnego samochodem z Riobamby, Ambato albo Guarandy; dalej pieszo do schroniska Whymper (ok. 5000 m).
- Wikunie przy drodze przez piaszczyste wyżyny wokół góry.
- Widok na górę z Riobamby w pogodny poranek.

Praktycznie

- Wysokość jest tu najpoważniejszą sprawą: przy schronisku Carrel jest ok. 4850 m, więc wjeżdżać dopiero po kilku dniach w Andach, bez wysiłku na górze; silnik traci moc.
- Zimno przez cały rok: na tej wysokości jest kilka stopni powyżej zera albo mróz, mocny wiatr i często mgła lub śnieg.
- Paliwo i noclegi w Riobambie (ok. 2750 m) albo w Guarandzie [stacje do sprawdzenia]; stan drogi przez rezerwat i zasady wjazdu motocyklem [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Chimborazo, es.wikipedia.org/wiki/Volc%C3%A1n_Chimborazo, cites.org/sites/default/files/esp/cop/16/inf/..., communities.springernature.com/posts/a-histor..., primicias.ec/sociedad/muere-baltazar-ushca-ul...

-1.46917, -78.81750 (wikidata:Q14081)

3

HUILA (KOLUMBIA) · OPCJA

Desierto de la Tatacoa (pustynia Tatacoa)

Fot. SergiXCX, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, geologia, pustynia
Czas	1 dzień z nocą pod gwiazdami
Wstęp	teren otwarty; płatne wejścia na wybrane ścieżki i do obserwatoriów [do sprawdzenia]
Powierzchnia	ok. 330 km²
Wys.	ok. 430 m n.p.m.
Temperatura	w Neivie średnio 31–35°C w dzień, ok. 22–23°C w nocy; na pustyni często ponad 40°C
Nazwa	1538, Gonzalo Jiménez de Quesada: „Valle de las Tristezas”

O MIEJSCU

Po tygodniach chłodu na páramo Tatacoa jest zupełnie innym światem: suchy, gorący labirynt wąwozów w dolinie górnej Magdaleny, między Kordylierą Środkową a Wschodnią, na wysokości ok. 430 m. Zajmuje ok. 330 km² i jest drugim po półwyspie La Guajira obszarem suchym Kolumbii. Formalnie to nie pustynia, tylko suchy las tropikalny: deszcz pada tu rzadko, a temperatura często przekracza 40°C. W pobliskiej Neivie średnia maksymalna przez cały rok wynosi 31–35°C, a noce mają ok. 22–23°C.

Gliniaste i piaszczyste osady rozmywane przez rzadkie, ale gwałtowne ulewy tworzą wąwozy i grzebienie głębokie nawet na 20 m. Najbardziej znane są dwa rejony: El Cuzco z rdzawoczerwonymi formami i szarawy Los Hoyos. Rośliny przystosowały się do suszy: kaktusy dorastają do 4–5

m, a korzenie niektórych gatunków sięgają 30 m w bok i 15 m w głąb. W osadach znajdowano skamieniałości dawnych zwierząt [szczegóły i muzeum w Villavieja do sprawdzenia].

Hiszpański konkwistador Gonzalo Jiménez de Quesada, założyciel Bogoty, przeszedł tędy w 1538 r. i nazwał to miejsce „Valle de las Tristezas”, Doliną Smutku. Dzisiejsza nazwa pochodzi od tatacoa, jak miejscowi nazywali grzechotnika. Blisko równika, bez świateł i hałasu dużych miast, Tatacoa jest jednym z najlepszych miejsc w Kolumbii do oglądania nieba: widać stąd gwiazdozbiory obu półkul, a przy drodze działa kilka małych obserwatoriów z pokazami nocnymi.

NA MIEJSCU

- Laberinto del Cuzco: czerwone wąwozy przy głównej drodze, krótkie ścieżki między formami.
- Los Hoyos: szare wąwozy i basen z wodą ze źródła na końcu drogi [do sprawdzenia].
- Wieczór w obserwatorium (np. Observatorio Municipal) z pokazem nieba.

> **Praktycznie**
>
> - Ok. 5 km od Villavieja i ok. 38 km od Neivy; droga przez pustynię jest częściowo gruntowa [stan nawierzchni do sprawdzenia].
> - Upał: jechać rano i późnym popołudniem, w środku dnia odpoczywać w cieniu; dużo wody. Najsuchsze miesiące w Neivie to czerwiec–wrzesień, najwięcej pada w październiku–listopadzie.
> - Noclegi w prostych posadach na pustyni albo w Villavieja; paliwo w Neivie albo w Villavieja [stacje do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Desierto_de_la_Tatacoa, en.wikipedia.org/wiki/Tatacoa_Desert, en.wikipedia.org/wiki/Neiva,_Huila

3.23000, -75.17000 (wikidata:Q533861)

4

IMBABURA (EKWADOR) · OPCJA

Laguna Cuicocha i Otavalo

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, geologia, trekking, miasteczko
Czas	pół dnia nad laguną, do tego sobotni targ w Otavalo
Wstęp	rezerwat Cotacachi-Cayapas; opłaty [do sprawdzenia]
Wys.	tafla ok. 3070 m n.p.m.
Kaldera	ok. 3 km średnicy, jezioro do 200 m głębokości
Powstanie	erupcja ok. 3100 lat temu
Otavalo	ok. 2530 m n.p.m., targ w sobotę na Plaza de los Ponchos

O MIEJSCU

Cuicocha to jezioro w kalderze u stóp wulkanu Cotacachi, ok. 3 km średnicy i do 200 m głębokości, z taflą na wysokości ok. 3070 m. Krater powstał ok. 3100 lat temu w gwałtownej erupcji, która wyrzuciła ok. 5 km³ materiału piroklastycznego i przysypała okolicę warstwą popiołu grubą na ok. 20 cm; drobniejsza aktywność trwała jeszcze do ok. 650 r. n.e. Na środku jeziora stoją dwie strome, zalesione wyspy, Yerovi i większa Teodoro Wolf, nazwana na cześć niemieckiego geologa, który badał wulkany Ekwadoru. To w rzeczywistości cztery kopuły lawowe, a wstęp na nie jest zabroniony. Laguna leży na południowym skraju rezerwatu Cotacachi-Cayapas, który schodzi stąd aż do lasów deszczowych nad Pacyfikiem.

Nazwę tłumaczy się z keczua na dwa sposoby: Kuychi Kucha, „tęczowe jezioro”, albo „jezioro świnek morskich”, bo największa wyspa ma przypominać kształtem świnkę (cuy), zwierzę hodowane tu na odświętne obiady. Dla Kichwa z okolic Otavalo i Cotacachi laguna jest miejscem świętym: w czasie Inti Raymi, święta przesilenia w czerwcu, szamani przeprowadzają w jej wodzie kąpiele oczyszczające.

Kilkanaście kilometrów dalej leży Otavalo (ok. 2530 m), miasto ludu Otavalo, słynącego z tkactwa, głównie z wełny. W sobotę targ rozlewa się z Plaza de los Ponchos na dużą część miasta; plac z betonowymi „parasolami” w kształcie grzybów zaprojektował w 1970 r. holenderski architekt Tonny Zwollo. Dziś wiele towarów pochodzi z fabryk, a rzemiosło lepszej jakości łatwiej znaleźć w okolicznych wioskach i u samych tkaczy. Czerwcowe Inti Raymi, z muzyką z Otavalo i okolic, to jedno z najważniejszych świąt w dolinie.

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy przy centrum dla odwiedzających nad brzegiem kaldery.
- Szlak Las Orquídeas dookoła krawędzi kaldery: ok. 14 km, 3,5–5 godzin, najwyżej ok. 3500 m.
- Sobotni targ w Otavalo na Plaza de los Ponchos i w okolicznych ulicach.

Praktycznie

- To cieplejsza i niższa część Sierra Norte: w Ibarze (ok. 2230 m) jest w dzień ok. 22°C, noce ok. 10°C, a w porze suchej (lipiec–sierpień) pada bardzo mało. Nad laguną, prawie 3100 m, jest już wyraźnie chłodniej i często wieje.
- Dojazd z Otavalo przez Cotacachi, ok. pół godziny; parking przy centrum dla odwiedzających [opłaty i godziny do sprawdzenia].
- Paliwo i noclegi w Otavalo, Cotacachi albo Ibarze.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Laguna_de_Cuicocha, en.wikipedia.org/wiki/Cuicocha, en.wikipedia.org/wiki/Otavalo,_Ecuador, www.lonelyplanet.com/ecuador/reserva-ecologic...

0.30056, -78.36278 (wikidata:Q1143300)

5

COTOPAXI (EKWADOR) · OPCJA

Laguna Quilotoa i pętla Quilotoa

Fot. Ciencia1.com, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, geologia, droga motocyklowa, trekking
Czas	pół dnia nad laguną; pętla 1–2 dni
Wstęp	opłata za wejście nad kalderę (ok. 2 USD według starszych danych) [do sprawdzenia]
Wys.	tafla ok. 3500 m n.p.m., krawędź do ok. 3915 m
Kaldera	ok. 3 km średnicy, jezioro ok. 250 m głębokości
Ostatnia erupcja	ok. 1280 r. (VEI 6)
Pętla	ok. 200 km asfaltu i szutrów przez Zumbahua, Chugchilán i Sigchos

O MIEJSCU

Quilotoa to wulkan w zachodnim paśmie ekwadorskich Andów, a dziś przede wszystkim jezioro: zielonkawa woda w kalderze o średnicy ok. 3 km, ok. 250 m głębokości, z taflą na ok. 3500 m i krawędzią wznoszącą się do ok. 3915 m. Kolor wody biorą rozpuszczone minerały, a na dnie wciąż działają fumarole; na wschodnim zboczu biją gorące źródła.

Kaldera powstała ok. 1280 r., po 14 tys. lat uśpienia, w potężnej erupcji o sile 6 w skali VEI. Wybuch miał siedem faz; spływy piroklastyczne i lahary dotarły aż do Pacyfiku, a popiół rozniósł się po północnych Andach. Fakt, że jedna z faz była freatomagmowa, czyli z udziałem wody, sugeruje, że jezioro w kraterze istniało już wcześniej.

Wokół leżą wioski rdzennych mieszkańców wyżyny. Z pobliskiej wsi Tigua wywodzi się malarstwo, które rozsławiło region: na początku lat 70. XX w. Julio Toaquiza, zachęcony przez marszanda z Quito, zaczął malować

sceny z życia wsi, święta i legendy na owczych skórach napiętych na drewnianej ramie, pędzlem z kurzych piór. Nauczył tego dzieci i sąsiadów, a obrazy z Tigua pokazywano potem m.in. w siedzibie OPA w Waszyngtonie i w UNESCO w Paryżu.

Laguna jest też sercem pętli Quilotoa: ok. 200 km dróg z Latacungi przez Zumbahua do laguny, dalej nad przepaściami do Chugchilán i Sigchos i z powrotem na Panamericanę. Relacje motocyklistów różnią się co do tego, ile jest tu asfaltu, a ile szutru: część odcinków wyasfaltowano, inne zostały gruntowe [stan nawierzchni do sprawdzenia przed wyjazdem]. To właśnie takie drogi, przez pola na stromych zboczach, wioski i kaniony, są powodem, żeby tę część Ekwadoru przejechać motocyklem, a nie autobusem.

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy na krawędzi kaldery nad wioską Quilotoa.
- Zejście nad wodę ok. 30 min, powrót 1–2 godziny (ok. 280 m w pionie na ponad 3500 m); pod górę można wjechać na mule.
- Wędrówka dookoła krawędzi: ok. 10 km, 4–5 godzin, piaszczysto i miejscami stromo.

Praktycznie

- Ok. 17 km od Zumbahua; dojazd od Panamericany przez Latacungę.
- Wysoko i chłodno: na krawędzi ok. 3900 m wieje, a pogoda zmienia się w ciągu godziny. Noclegi w prostych hostelach przy kalderze albo niżej w Chugchilán [do sprawdzenia].
- Na pętli zatankować w Latacundze albo Sigchos [stacje do sprawdzenia]; po deszczu szutrowe odcinki robią się śliskie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Quilotoa, blogs.ubc.ca/galapagos/?p=610, member.bmwmoa.org/news/363216/Riding-in-the-c..., www.eumed.net/rev/cccss/2018/02/pintura-tigua..., news.mongabay.com/2019/01/the-man-who-made-ec...

-0.85611, -78.90167 (wikidata:Q23873363)

6

HUILA (KOLUMBIA) · OPCJA

Park Archeologiczny San Agustín

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	prehistoria, unesco, muzeum
Czas	1–2 dni
Wstęp	bilet do parków ICANH (San Agustín, Alto de los Ídolos, Alto de las Piedras); ceny i dni zamknięcia [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 1730 m n.p.m.
UNESCO	lista światowego dziedzictwa od 1995 r.
Park	od 1935 r.
Posągi	z tufu wulkanicznego i andezytu; okres największego rozkwitu ok. 300–800 r. n.e.

RYS HISTORYCZNY

Na zielonych wzgórzach nad górnym biegiem rzeki Magdalena, niedaleko jej źródeł, stoją setki kamiennych posągów: strażnicy grobów z kłami jaguara, postacie trzymające dzieci, ptaki, węże i maski. San Agustín uchodzi za jedną z największych nekropolii świata; ślady pochówków rozciągają się na ponad 50 km². W 1995 r. park wpisano na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Kto rzeźbił te figury, nie wiadomo: lud ten zniknął na długo przed przybyciem Hiszpanów i nie zostawił pisma ani nazwy.

Archeolodzy dzielą dzieje okolicy na kilka okresów, od archaicznego (ok. 3000–1000 p.n.e.) po czasy podboju. Najważniejszy jest okres regionalny klasyczny, ok. 300–800 r. n.e.: wtedy usypano kopce grobowe, wyrzeźbiono większość posągów z tufu wulkanicznego i andezytu i składano zmarłych w drewnianych sarkofagach. Wiele grobów ma formę kamiennych komór przypominających dolmeny, z rzeźbionymi strażnikami po bokach; wiele posągów patrzy na wschód. Fuente de

Lavapatas to wykuty w skalnym dnie strumienia system kanałów i niecek z wizerunkami jaszczurek, węży i ludzi, prawdopodobnie miejsce obrzędów z wodą.

Pierwszy opisał posągi w XVIII w. franciszkanin Juan de Santa Gertrudis, ten sam, który zostawił najstarszą wzmiankę o Las Lajas. Na początku XIX w. pisał o nich kolumbijski uczony Francisco José de Caldas, a w latach 1913–1914 niemiecki etnolog Konrad Theodor Preuss sfotografował i opisał ok. 120 figur. Park założono 20 listopada 1935 r., a wykopaliska prowadzili potem m.in. Gregorio Hernández de Alba i przez kilkadziesiąt lat Luis Duque Gómez. Osobne, mniejsze parki Alto de los Ídolos i Alto de las Piedras leżą po drugiej stronie wąwozu Magdaleny, koło Isnos.

NA MIEJSCU

- Mesitas A, B i C: kopce grobowe z kamiennymi komorami i strażnikami.
- Bosque de las Estatuas: leśna ścieżka z ok. 35 posągami z różnych części regionu.
- Fuente de Lavapatas i muzeum archeologiczne przy wejściu.
- Alto de los Ídolos i Alto de las Piedras koło Isnos, osobne parki po drugiej stronie wąwozu Magdaleny [do sprawdzenia, czy w jednym bilecie].

Praktycznie

- Ok. 1730 m: przyjemnie ciepło w dzień, chłodniej nocą; wilgotno, często pada [średnie do sprawdzenia].
- Godziny otwarcia parku: według rozporządzenia ICANH ok. 8:00–15:00 w dni otwarcia; parki bywają zamykane w wybrane dni tygodnia [aktualny kalendarz zamknięć i ceny do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Dojazd z Pasto przez Mocoę (Trampolín de la Muerte) albo okrężnie przez Popayán; obie drogi mają długie odcinki górskie i szutrowe [stan dróg i bezpieczeństwo do sprawdzenia].
- Paliwo i noclegi w miasteczku San Agustín i w Pitalito.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Parque_arqueol%C3%B3gic..., en.wikipedia.org/wiki/San_Agust%C3%ADn_Archae..., www.icanh.gov.co/wp-content/uploads/2025/07/R...

1.88444, -76.29611 (wikidata:Q2887224)

7

COTOPAXI I PICHINCHA (EKWADOR) · OPCJA

Park Narodowy Cotopaxi

Fot. Gerard Prins, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	gory, park narodowy, przyroda, droga motocyklowa
Czas	pół dnia do całego dnia
Wstęp	przez punkty kontrolne Control Sur (Caspi) albo Control Norte; opłaty i godziny [do sprawdzenia]
Wys.	5897 m n.p.m. (drugi szczyt Ekwadoru)
Park	od 1975 r.
Erupcje	87 znanych, m.in. 1742, 1744, 1768, 1877, 1904, 2015, 2022–2023
Pierwsze wejście	1872-11-28, Wilhelm Reiss i Ángel Escobar

O MIEJSCU

Cotopaxi to podręcznikowy wulkan: niemal idealny stożek o wysokości 5897 m, z lodowcem od ok. 5000 m w górę, wyrastający z wyżyny na ok. 3800 m. Leży ok. 50 km na południe od Quito i to on najczęściej jest symbolem Avenida de los Volcanes, doliny między dwoma pasmami Andów, wzdłuż której biegnie Panamericana. Krater ma ok. 800 na 550 m i ok. 250 m głębokości. Lodowiec na równiku, kilkadziesiąt kilometrów od stolicy, sprawia, że wulkan jest jednocześnie piękny i groźny: przy erupcji topniejący lód zamienia się w lahary, rzeki błota i kamieni.

Pierwszą erupcję zapisano w 1534 r., w czasie hiszpańskiego podboju; od tamtej pory naliczono ich ok. 87. 19 czerwca 1742 r. wybuch obserwowali Pierre Bouguer i Charles Marie de La Condamine z francuskiej ekspedycji, która mierzyła kształt Ziemi na równiku. Erupcje z 1744 i 1768 r. zniszczyły kolonialne miasto Latacunga, a 26 czerwca 1877 r. lahary spłynęły dolinami na ponad 100 km i znów zrównały Latacungę z ziemią. W sierpniu 2015 r. wulkan obudził się ponownie: wybuchy freatyczne, tysiące trzęsień ziemi i ok. 300 tys. ludzi w strefie zagrożenia; kolejna faza erupcji zaczęła się w październiku 2022 r.

Na szczyt pierwszy wszedł 28 listopada 1872 r. niemiecki geolog Wilhelm Reiss z Ekwadorczykiem Ángelem Escobarem; 70 lat wcześniej, w 1802 r., Alexander von Humboldt doszedł tylko do ok. 4500 m. Park narodowy utworzono 11 sierpnia 1975 r. Chroni wulkan, sąsiednie Rumiñahui i Sincholagua oraz páramo, po którym chodzą półdzikie konie, jelenie wirginijskie, puma i kondor. Na równinie pod stożkiem, na wysokości ok. 3800 m, leży laguna Limpiopungo, a strefa wiecznego śniegu zaczyna się na Cotopaxi średnio od ok. 4800 m.

NA MIEJSCU

- Laguna Limpiopungo pod Rumiñahui: płaski spacer dookoła z widokiem na stożek Cotopaxi.
- Droga gruntowa na parking pod schroniskiem José Ribas (parking ok. 4500 m, schronisko ok. 4860 m), dalej podejście pieszo [stan drogi do sprawdzenia; na tej wysokości silnik i człowiek wyraźnie słabną].
- Przejazd przez park z południa (Control Caspi) na północ (Control Norte) gruntowymi drogami [stan dróg do sprawdzenia].

Praktycznie

- Dojazd z Panamericany, ok. 45 km od Quito albo ok. 31 km od Latacungi; noclegi w hacjendach u stóp parku albo w Latacundze.
- Stan wulkanu i ewentualne zamknięcia parku sprawdzić przed wyjazdem w komunikatach Instytutu Geofizycznego (IG-EPN); park bywa też zamykany na pojedyncze dni (np. w sierpniu 2026 r. Control Sur był zamknięty 10–11 sierpnia).
- Temperatura w parku waha się od ok. 20°C w najcieplejsze dni na niższym páramo do mrozu przy lodowcu; roczne opady to ok. 500–1500 mm. Za najlepszą porę uchodzi lipiec–grudzień.
- Paliwo w miastach przy Panamericanie (Machachi, Latacunga) [stacje do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Cotopaxi, es.wikipedia.org/wiki/Parque_nacional_Cotopaxi, www.vistazo.com/actualidad/2026-08-07-parque-...

-0.68417, -78.43722 (wikidata:Q1851352)

CARCHI (EKWADOR) · OPCJA

8 Reserva Ecológica El Ángel: páramo frailejones

Fot. Ministerio de Turismo Ecuador, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, park narodowy, droga motocyklowa
Czas	pół dnia z przejazdem przez rezerwat
Wstęp	rezerwat państwowy; opłaty i godziny centrum dla odwiedzających [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 3400–4200 m n.p.m.
Powierzchnia	ok. 16,5 tys. ha
Utworzony	1992
Ramsar	obszar wodno-błotny o znaczeniu międzynarodowym od 2012 r.
UNESCO	lista informacyjna od 2026 r. (kandydat mieszany, przyrodniczo-kulturowy)

O MIEJSCU

Na północy Ekwadoru, tuż przy granicy z Kolumbią, Andy przestają być lasem i polami, a stają się páramo: wysokogórską, wilgotną łąką między górną granicą lasu a skałami i śniegiem. Rezerwat El Ángel chroni ok. 16,5 tys. ha takiego páramo na wysokości ok. 3400–4200 m. Utworzono go w 1992 r., w 2012 r. wpisano na listę obszarów Ramsar, a w 2026 r. Ekwador zgłosił go na listę informacyjną UNESCO jako kandydata mieszanego, przyrodniczo-kulturowego. Dla prowincji Carchi ten skrawek gór jest ważniejszy niż wygląda: torfiaste gleby i mchy chłoną

deszcz i mgłę jak gąbka i oddają wodę powoli, przez cały rok. Z lagun i strumieni rezerwatu biorą początek główne ujęcia wody dla miast prowincji.

Znakiem rozpoznawczym El Ángel są frailejones, czyli Espeletia pycnophylla subsp. angelensis, olbrzymie rośliny z rodziny astrowatych, krewniaczki stokrotki. Na grubym, czarnym pniu, okrytym płaszczem starych, zeschniętych liści, siedzi rozeta srebrzystych, mocno owłosionych liści. Włoski chronią przed nocnym mrozem i ostrym słońcem równika, a martwe liście na pniu działają jak izolacja. Tutejsze frailejones należą do najwyższych w Andach: dochodzą do ok. 7 m. Rosną bardzo powoli; u pokrewnych gatunków z Wenezueli zmierzono przyrost pnia o ok. 1–1,5 cm na rok, więc najwyższe okazy mogą mieć ponad sto lat [tempo wzrostu i wiek okazów z El Ángel do sprawdzenia]. Całe zbocza pokryte tysiącami tych roślin wyglądają z siodła jak armia nieruchomych postaci we mgle.

Wśród frailejones leżą laguny polodowcowe. Przy głównym wejściu są laguny El Voladero (ok. 3700 m), do których prowadzi szlak od centrum dla odwiedzających. W 2001 r. w lagunie El Voladero znaleziono rodzimą rybę, której wcześniej tu nie znano; wpuszczone przez ludzi pstrągi wyparły jednak rodzime ryby z wielu wód. Po drugiej stronie rezerwatu, od strony Tulcánu i Tufiño, leżą Lagunas Verdes (ok. 3850 m), turkusowe od siarki. Miejscowa legenda mówi, że w lagunach spoczywa duch Jerónima Tudpe, który wolał skoczyć w wodę niż zostać niewolnikiem konkwistadora. Ziemie po obu stronach dzisiejszej granicy zamieszkiwał lud Pastos; archeolodzy łączą z nim ceramikę stylów Capulí, Piartal i Tuza, a jego potomkowie żyją dziś w Carchi i kolumbijskim Nariño. Ponad dwie trzecie terenu rezerwatu ma w posiadaniu miejscowe wspólnoty, które prowadzą na nim własne plany ochrony i zrównoważonego użytkowania.

Rezerwat jest ostoją zwierząt typowych dla północnych Andów: żyje tu kondor wielki, puma, lis andyjski (lobo de páramo), jeleń wirginijski i niedźwiedź andyjski (okularowy), choć ten ostatni rzadko daje się zobaczyć. Naliczono ok. 320 gatunków ptaków, w tym kolibry. W styczniu 2024 r. páramo spłonęło: ogień wybuchł 25 stycznia w strefie buforowej, wszedł do rezerwatu i opanowano go dopiero 29 stycznia. Według

pierwszych szacunków spłonęło ok. 795 ha traw i zarośli, a inne źródła mówiły o ponad 900 ha. Spalone frailejones odrastają latami, więc ślady pożaru mogą być widoczne jeszcze przez długi czas [stan páramo po pożarze do sprawdzenia przed wyjazdem].

Frailejones we mgle, która na páramo El Ángel jest częściej regułą niż wyjątkiem Fot. Paramo at Dutch Wikipedia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Laguny El Voladero, do których prowadzi szlak od głównego wejścia Fot. TupakAmaruIshkay, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Centrum dla odwiedzających przy głównym wejściu, ok. 25 km na północ od miasteczka El Ángel: parking, wystawa o przyrodzie, punkty widokowe, szlaki samoprowadzące.
- Spacer do lagun El Voladero przez las frailejones (krótki szlak, ale na ok. 3700 m każdy krok jest cięższy).

- Lagunas Verdes od strony Tufiño, przy drodze z Tulcánu: turkusowa woda pod wulkanem Chiles na samej granicy z Kolumbią.

Praktycznie

- Dojazd: z miasteczka El Ángel (ok. 3000 m, paliwo, noclegi) drogą na północ do głównego wejścia, ok. 25 km; dalej stara droga przez rezerwat w stronę Tulcánu, w sumie ok. 87 km, częściowo brukowana, częściowo szutrowa [numer drogi i aktualny stan nawierzchni do sprawdzenia]. W porze deszczowej boczne drogi gruntowe stają się błotniste i bywają nieprzejezdne.
- Wstęp, godziny otwarcia centrum i zasady wjazdu motocyklem [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Pogoda: na páramo jest chłodno przez cały rok, średnio ok. 7–11°C, z wiatrem, mgłą i mżawką. Najwięcej słonecznych dni przypada na czerwiec–październik, ale wtedy mocno wieje. Pełna odzież przeciwdeszczowa i ciepła warstwa pod kurtką są konieczne.
- Paliwo: w El Ángel albo w Tulcánie; na drodze przez rezerwat nie ma stacji.

Źródła: whc.unesco.org/fr/listesindicatives/6985, primicias.ec/noticias/sociedad/especies-reser..., primicias.ec/noticias/sociedad/incendio-reser..., www.vistazo.com/actualidad/nacional/voraz-inc..., es.wikipedia.org/wiki/Reserva_ecol%C3%B3gica_..., parks-and-tribes.com/national-parks/reserva-e..., en.wikipedia.org/wiki/Capul%C3%AD_culture, sciencetrends.com/growth-rates-of-andean-stem...

0.75514, -77.90522 (wikidata:Q4744162)

9

NARIÑO (KOLUMBIA) · OPCJA

Santuario de Las Lajas

Fot. Diego Delso, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	sanktuarium, most, widok
Czas	2–3 godziny
Wstęp	sanktuarium otwarte dla odwiedzających [godziny do sprawdzenia]
Budowa	1916–1949, architekci J. Gualberto Pérez i Lucindo Espinosa
Wys.	ok. 100 m od dna wąwozu do szczytu wieży
Most	ok. 50 m nad rzeką Guáitara
Bazylika	mniejsza od 1954 r., pomnik narodowy Kolumbii od 1984 r.
Wydarzenia	odpust 15–16 września; pielgrzymki w Wielki Czwartek, w grudniu i na początku stycznia

RYS HISTORYCZNY

Kilka kilometrów za granicą Ekwadoru, w głębokim wąwozie rzeki Guáitara koło Ipiales, stoi neogotycki kościół zbudowany na moście nad przepaścią. Jego tylna ściana opiera się o skałę, a od dna wąwozu do szczytu wieży jest ok. 100 m. Most z dwoma łukami wznosi się ok. 50 m nad wodą. Z góry, ze ścieżki schodzącej od wsi, kościół wygląda jak budowla z baśni zawieszona między zboczami.

Według tradycji ok. 1754 r. Indianka María Mueses z córeczką Rosą szła z Ipiales do wsi Potosí i schroniła się przed burzą w wąwozie. Rosa, którą uważano za niemą, zawołała wtedy: „Mamita, la mestiza me llama…” („Mamo, Metyska mnie woła…”), wskazując na wizerunek Matki Boskiej Różańcowej, widoczny na płaskiej skale (laja, stąd nazwa). 15 września 1754 r. władze uznały wydarzenia za cud i miejsce stało się celem

pielgrzymek. Pierwsza wzmianka o wizerunku pochodzi z kroniki franciszkanina Juana de Santa Gertrudis, który podróżował po tych stronach w latach 1756–1762. Obraz nadal jest na skale, a kościół zbudowano tak, żeby skała z wizerunkiem stała się ścianą ołtarza.

Pierwszą kaplicę, ok. 7 na 6 m, zaczęto stawiać 1 stycznia 1795 r. Obecny kościół projektu J. Gualberta Péreza i Lucinda Espinosy budowano od 1916 do 1949 r.; kosztował ok. 1,85 mln ówczesnych pesos. W 1951 r. odbyła się koronacja wizerunku, w 1954 r. kościół otrzymał tytuł bazyliki mniejszej, a w 1984 r. został pomnikiem narodowym Kolumbii. Na odpust 15–16 września, w Wielki Czwartek i w okresie świąt Bożego Narodzenia przychodzą tu tłumy pielgrzymów, niektórzy pieszo przez kilkanaście godzin.

NA MIEJSCU

- Zejście ścieżką od parkingu do mostu i kościoła, z punktami widokowymi na wąwóz.
- Wnętrze z ołtarzem na skale z wizerunkiem Matki Boskiej z Las Lajas.
- Widok na całą budowlę z mostu i z dna wąwozu.

Praktycznie

- Ok. 7 km od centrum Ipiales i ok. 10 km od granicy z Ekwadorem, czyli dobry pierwszy postój po przekroczeniu granicy na moście Rumichaca (Tulcán – Ipiales).
- Ipiales leży na ok. 2900 m, podobnie jak Tulcán: w dzień ok. 16–18°C, w nocy ok. 5–7°C (dane z Tulcánu; średnie dla Ipiales do sprawdzenia).
- W dni odpustów i świąt tłumy i trudny parking; godziny otwarcia i parking dla motocykli [do sprawdzenia].
- Bezpieczeństwo pogranicza Nariño sprawdzić przed wyjazdem w ostrzeżeniach MSZ.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Santuario_de_Las_Lajas, en.wikipedia.org/wiki/Las_Lajas_Sanctuary
0.80550, -77.58600 (wikidata:Q2227269)

Język w podróży

Na całej trasie wystarczy hiszpański, ale latynoamerykański różni się od tego z Hiszpanii: inaczej się go wymawia, a w każdym kraju część codziennych słów jest inna, także tych najważniejszych dla motocyklisty, jak benzyna, opona czy warsztat wulkanizacyjny. Poza miastami i miejscami turystycznymi angielski jest rzadki. W Boliwii wielu mieszkańców Altiplano mówi na co dzień po keczuańsku albo ajmarsku, ale hiszpański rozumieją wszyscy.

Jak czytać wymowę

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu; wielkie litery oznaczają akcent.

- W Ameryce Południowej **c** przed e/i oraz **z** wymawia się jak polskie s (bez hiszpańskiego th).
- **ll** i **y** w Chile i Boliwii brzmią jak j; w Argentynie jak sz albo ż („calle” to KAsze, „yo” to szo).
- Argentyńczycy mówią do siebie **vos** zamiast tú: „¿vos tenés…?” zamiast „¿tú tienes…?”. Formę usted (pan/pani) rozumie każdy i jest zawsze grzeczna.

Zwroty

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Powitanie	Buen día. / Buenas tardes.	buen DIa / BUEnas TARdes
Stacja	¿Dónde hay una estación de servicio?	DONde aj una estaSJON de serWIsjo
Tankowanie (Argentyna)	Lleno de nafta súper, por favor.	SZEno de NAFta SUper, por faWOR
Tankowanie (Chile)	Lleno de bencina de noventa y cinco, por favor.	JEno de benSIna de noWENta i SINko, por faWOR
Najbliższa stacja daleko?	¿Cuántos kilómetros hasta la próxima estación?	KUANtos kiLOmetros ASta la PROksima estaSJON
Warsztat	Busco un taller de motos.	BUSko un taJER de MOtos

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Przebita opona (Argentyna)	Tengo una goma pinchada. ¿Hay una gomería?	TENgo una GOma pinCZAda. aj una gomeRIa
Przebita opona (Chile)	Tengo un neumático pinchado. ¿Hay una vulcanización?	TENgo un neuMAtiko pinCZAdo. aj una wulkanisaSJON
Nocleg	¿Tienen una habitación para esta noche?	TJEnen una abitaSJON para ESta NOcze
Parking	¿Dónde puedo estacionar la moto?	DONde PUEdo estasjoNAR la MOto
Bezpieczny parking	¿Es seguro dejar la moto aquí?	es seGUro deHAR la MOto aKI
Policja	la policía / los carabineros (Chile) / la gendarmería (Argentyna)	la poliSIa / los karabiNEros / la hendarmeRIa
Granica	¿Dónde está la aduana? ¿Y migraciones?	DONde esTA la aDUAna. i migraSJOnes
Wypadek	Tuve un accidente.	TUwe un aksiDENte
Pomoc drogowa	Necesito una grúa.	neseSIto una GRUa
Przełęcz otwarta?	¿Está abierto el paso?	esTA aBJERto el PAso
Pogoda na przełęczy	¿Va a nevar en el paso? / ¿Hay mucho viento?	ba a neWAR en el PAso / aj MUczo WJENto
Choroba wysokościowa	Tengo soroche. / Me siento mal por la altura.	TENgo soROcze / me SJENto mal por la alTUra

Słowa, które różnią się od kraju do kraju

Po polsku	Argentyna	Chile	Boliwia	Hiszpania (dla porównania)
benzyna	nafta	bencina	gasolina	gasolina
stacja	estación de servicio	bencinera	surtidor	gasolinera
opona	goma, cubierta	neumático	llanta	neumático
wulkanizacja	gomería	vulcanización	llantería	taller de neumáticos

Po polsku	Argentyna	Chile	Boliwia	Hiszpania (dla porównania)
szuter	ripio	ripio	ripio	grava
parking	estacionamiento	estacionamiento	parqueo	aparcamiento

Ekwador i Kolumbia

Hiszpański w Andach Ekwadoru i południowej Kolumbii jest wolniejszy i wyraźniejszy niż w Argentynie czy Chile: **ll** i **y** brzmią jak j, a usted (pan/pani) słychać nawet między znajomymi. W Kolumbii grzecznie prosi się słowami „¿Me regala…?” (dosłownie „podaruje mi pan…?”), także przy płaceniu, np. „¿Me regala un tinto?” (me reGAla un TINto, „poproszę czarną kawę”). W wioskach na wyżynie Ekwadoru wielu mieszkańców mówi na co dzień w języku kichwa, ale hiszpański rozumieją wszyscy.

Po polsku	Ekwador	Kolumbia	Wymowa
stacja	gasolinera, potocznie bomba	bomba, estación de servicio	gasoliNEra / BOMba
benzyna (zwykła / lepsza)	Extra albo Ecopaís / Súper	corriente / extra	EKSTra, ekopaIS, SUper / koRJENte
Do pełna zwykłej, proszę.	Lleno de extra, por favor.	Full de corriente, por favor.	JEno de EKSTra / ful de koRJENte, por faWOR
opona	llanta	llanta	JANta
wulkanizacja	vulcanizadora	montallantas	wulkanisaDOra / montaJANtas
parking	parqueadero	parqueadero	parkeaDEro
świetnie, super	chévere	chévere	CZEwere

Źródła: rodzaje benzyny w Ekwadorze – primicias.ec (stan na 2026-10); corriente, bomba i montallantas w Kolumbii – infobae.com i publimetro.co (2025). [Zwrot „full de corriente” i zasięg słowa „bomba” w Ekwadorze do sprawdzenia.]

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Hiszpański można przećwiczyć w krótkich dialogach głosowych w linguatrener.eu.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (https://gitlab.com/p.goliasz/moto).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Zdjęcie „Baños i Ruta de las Cascadas: Pailón del Diablo”: Krosto, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pailon.jpg
- Zdjęcie „Chimborazo: najdalej od środka Ziemi”: Eduardo Navas, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Volc%C3%A1n_Chimborazo_desde_Riobamba.jpg
- Zdjęcie „Desierto de la Tatacoa (pustynia Tatacoa)”: SergiXCX, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Desierto_de_La_Tatacoa_(Tatacoa_Desert).jpg
- Zdjęcie „Laguna Cuicocha i Otavalo”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Laguna_de_Cuicocha_01.jpg
- Zdjęcie „Laguna Quilotoa i pętla Quilotoa”: Ciencia1.com, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caldera_y_laguna_del_volc%C3%A1n_Quilotoa_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Park Archeologiczny San Agustín”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Parque_Arqueol%C3%B3gico_de_San_Agust%C3%ADn-Mesita_A_12.jpg
- Zdjęcie „Park Narodowy Cotopaxi”: Gerard Prins, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cotopaxi_volcano_2008-06-27T1322.jpg
- Zdjęcie „Reserva Ecológica El Ángel: páramo frailejones”: Ministerio de Turismo Ecuador, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reserva_Ecol%C3%B3gica_El_%C3%81ngel.jpg
- Zdjęcie „Reserva Ecológica El Ángel: páramo frailejones” (Frailejones we mgle, która na páramo El Ángel jest...): Paramo at Dutch Wikipedia, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Espeletia_pycnophylla.jpg
- Zdjęcie „Reserva Ecológica El Ángel: páramo frailejones” (Laguny El Voladero, do których prowadzi szlak od głównego wejścia): TupakAmaruIshkay, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/

File:
%22El_Voladero%22_lagoons_in_the_%22Reserva_Ecol%C3%B3gica_El_Angel%22.j
- Zdjęcie „Santuario de Las Lajas”: Diego Delso, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Santuario_de_Las_Lajas,_Ipiales,_Colombia,_2015-07-21,_DD_21-23_HDR.jpg